

वैयक्तिक शैक्षणिक कार्यक्रम

Individualized Educational Program

[IEP]

प्रस्तावना

मानवाला बुद्धीचे वरदान मिळालेले असल्यामुळे माणूस इतर प्राण्यापेक्षा श्रेष्ठ ठरला आहे. ओळख, जोपासना, वृद्धी, निष्कर्ष आणि परामर्श ही ज्ञानाची पाच अंगे आहेत. माणूस बुद्धिमुळेच ही ज्ञानाची अंगे आत्मसात करू शकतो. ज्ञान संपादन करत असतांना आलेल्या अडथळ्यामुळे मानवाच्या जीवनात अस्थैर्य निर्माण होते. जर सर्व सामान्य माणसाला ज्ञान संपादन करत असताना आलेल्या अडथळ्या मुळे अस्थैर्य निर्माण होत असेल तर ज्या बालकांचा बुद्धीचा विकास खुंटलेला असेल अशा बालकांना अगदी सोपे विषय शिकायला आणि समजायला देखील खूप अवघड होऊन जाते. अनेक समस्या निर्माण होतात. परिस्थितीशी समायोजन करणे अवघड जाते अशा वेळेस त्या बालकबरोबर असणाऱ्या पालक, शिक्षक यांना त्याच्या समस्या सोडवण्यासाठी कौशल्य शिकवण्यासाठी नानाविध प्रयत्न करावे लागतात.

विशेष गरजा असलेल्या बालकास शिकवत असतांना त्यांच्या गरजा, क्षमता आणि कुवतीला प्राधान्य देणे अतिशय महत्वाचे असते. याच बरोबर त्यांना शिकवत असताना प्रत्यक्ष कृती व साहित्याचा वापर करून शिकवणे अधिक प्रभावशाली होते. शक्य तितके जास्तीत जास्त प्रभावी व उपयुक्त अशा अध्यापन साहित्याचा वापर करणे महत्वाचे असते. विशेष गरजा असणाऱ्या बालकांना शिकवत असताना प्रामुख्याने वैयक्तिक, सामाजिक, शैक्षणिक, कारक आणि मनोरजनात्मक या क्षेत्रातील [Activity] कौशल्यावर भर दिला गेला पाहिजे.

विशेष गरजा असलेल्या बालकास शिक्षण देत असतांना वैयक्तिक शैक्षणिक कार्यक्रम [Individualized Educational Program – IEP] अतिशय महत्वाची भूमिका बजावत असतो. वैयक्तिक शैक्षणिक कार्यक्रमात प्रामुख्याने विशेष गरजा असणाऱ्या बालकाच्या गरजा, क्षमता आणि कुवतीचा विचार केला जातो गरजे प्रमाणे आवश्यक अशा महत्वाच्या कौशल्यांना प्राधान्य दिले जाते. हे कौशल्य ठरवीत असतांना पालक, विशेष शिक्षक आणि बहुविद तज्ञांचा गट [Multi Disciplinary Team] महत्वाची भूमिका बजावत असतात. त्या मुळे योग्य निदानात्मक कौशल्य ठरवले जाते. तसेच बहुविद तज्ञांचा मार्गदर्शनातून पालक आणि विशेष शिक्षक हा कार्यक्रम राबवत असतात. व विशेष गरजा असणाऱ्या बालकांत सुधारणा घडवून आणण्याचा प्रयत्न केला जातो.

वैयक्तिक शैक्षणिक कार्यक्रम म्हणजे काय ?

What is Individualized Educational Program[IEP] ?

वैयक्तिक शैक्षणिक कार्यक्रम म्हणजे विशेष बालकांच्या विशेष गरजा, क्षमता आणि कुवतीचा योग्य ताळमेळ साधून त्यांच्या साठी स्वतंत्रपणे तयार करण्यात आलेला शैक्षणिक कार्यक्रम होय.

“वैयक्तिक शैक्षणिक कार्यक्रम म्हणजे विशेष बालकांच्या विशिष्ट गरजा, क्षमता आणि कुवती प्रमाणे बहुविध दलातील सर्व तज्ञ व्यक्ति , विशेष शिक्षक आणि पालक यांनी व्यवस्थित तयार केलेला शैक्षणिक कार्यक्रम होय.”

वैयक्तिक शैक्षणिक कार्यक्रमाची गरज

Need of IEP

सर्व सामान्य बालके जसे एकाच प्रकारच्या शिक्षण पद्धतीत शिकून आपले ध्येय व उद्दीष्ट साध्य करतात. कारण सर्व सामान्य बालकांचा अभ्यासक्रम तयार करत असतांना त्याच्या वयाचा विचार करून समान ध्येय व उद्दिष्ट ठरवले जातात त्या मुळे एकाच वेळेस अनेक बालके या अभ्यासक्रमात शिकू शकतात.

परंतु विशेषगरजा असणाऱ्या बालकांच्या प्रत्येकाच्या गरजा वेगवेगळ्या असतात त्या मुळे प्रत्येक बालकाचे ध्येय व उद्दीष्ट देखील वेगवेगळे असतात. त्या मुळे ते ध्येय उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी प्रत्येक विशेष बालकाचा स्वतंत्र असा अभ्यासक्रम असणे गरजेचे असते.

वैयक्तिक शैक्षणिक कार्यक्रम कोण बनवणार ?

Who Made IEP ?

१] विशेष शिक्षक / शिक्षिका

२] पालक

३] बहुविदतज्ञ

➤ भौतिक उपचार तज्ञ [Physio Therapist]

➤ वाचा उपचार तज्ञ [Speech Therapist]

- व्यवसाय उपचार तज्ञ [occupational therapist]
- मानसशास्त्रज्ञ [Psychologist]
- मानस उपचार तज्ञ [Psychiatrist]
- बालरोग तज्ञ [Pediatrician]
- समाज सेवक [Social worker]
- अन्य वैद्यकीय व विशेष शिक्षण क्षेत्रातील तज्ञ व्यक्ति

विशेष शिक्षक व पालक IEP तयार करण्यात व राबवण्यात महत्वाची भूमिका निभावतात. इतर तज्ञ मंडळी त्यांना मार्गदर्शन करत असतात.

वैयक्तिक शैक्षणिक कार्यक्रमाचा उद्देश

Objective of IEP

- प्रत्येक मानसिक अपंग मुलाला मूल्यमापनाद्वारे निश्चित केलेल्या कार्यक्षमतेच्या पातळीनुसार व गरजे प्रमाणे योग्य शिक्षण व प्रशिक्षण देणे.
- दैनंदिन जीवन कौशल्य शिकवण्यास प्राधान्य.
- सामाजिक कुशलता व अंतरक्रियांचा विकास घडवणे.
- स्वताच्या वातावरणासंबंधी संकल्पनांचा विकास.
- शिक्षण व प्रशिक्षण

वैयक्तिक शैक्षणिक कार्यक्रमात मूल्यमापणाची भूमिका

विशेष मुलांची क्षमता वेगवेगळी असते त्यामुळे त्यांना वैयक्तिक शिक्षणाची गरज आहे त्यामुळे हा कार्यक्रम राबवण्यासाठी मूल्यमापणाची भूमिका महत्वाची असते.

1. मुलांची वेगवेगळ्या क्षेत्रात सध्याची कार्यक्षमतेची पातळी समजण्यासाठी आवश्यक.
2. कुठल्या क्षेत्रात मुलाला प्रशिक्षणाची गरज आहे ते समजण्यासाठी.
3. मुलाची विशिष्ट क्षमता व उणिवा यांची माहिती होण्यासाठी.
4. मुलांना नेमके काय व कोठे शिकवावे ते कळते.
5. ध्येय आणि थोड्या कालखंडा साठी उद्दीष्ट ठरवण्यासाठी आणि उणिवा जाणण्या साठी.

6. योग्य साहित्य साधन निवड करण्यासाठी.
7. शिक्षणाची प्रक्रिया आणि युक्ति पद्धती ठरवण्यासाठी.
8. विशिष्ट शिक्षण किंवा प्रशिक्षण कार्यक्रम परिणामकारक झाले की नाही ते समजण्यासाठी मूल्यमापणाची गरज असते.
9. मुलांच्या कुटुंबातील सदस्यांना ह्या कार्यक्रमाबाबत मदत करण्यासाठी.
10. मुलांची सर्व प्रकारची माहिती मिळवण्यासाठी
 - शारीरिक इतिहास
 - शैक्षणिक इतिहास
 - कौटुंबिक इतिहास
 - मानसिक क्षमता
 - ज्ञानेन्द्रिय क्षमता
 - समयोजित वर्तन
 - असमयोजित वर्तन
 - शैक्षणिक पातळीअशा प्रकारची सगळी मुलाबद्दलीची सगळी माहिती मिळवण्यासाठी मूल्यमापन आवश्यक असते.

वैयक्तिक शैक्षणिक कार्यक्रमाचे घटक

Factors of IEP

1. मुलाविषयी सर्व साधारण माहिती.
2. विशिष्ट कौशल्यामधील मुलांची सध्या स्तितीतिल क्षमतेची पातळी.
3. ध्येय आणि थोड्या काळाकरिता उद्दिष्ट.
4. उद्दिष्ट पूर्ती साठी अध्यापन पद्धत आणि साहित्य साधन.
5. ठराविक काळ.
6. कोण कार्यक्रम राबवणार.
7. ठरवलेल्या काळात उद्दिष्ट पूर्ती झाली अथवा नाही याचे मूल्यांकन.

वैयक्तिक शैक्षणिक कार्यक्रमाची समग्र प्रक्रिया

Steps Of IEPS

- १] मूल्यमापन Assessment
- २] वैयक्तिक शैक्षणिक कार्यक्रमाचे नियोजन Planning
- ३] वैयक्तिक शैक्षणिक कार्यक्रम राबवणे Implementation
- ४] मूल्यांकन Evaluation

मुलांच्या कुटुंबाची परिस्थिति, वातावरण , सामाजिक , आर्थिक, शैक्षणिक स्थिति, विकासाच्या टप्प्याचा इतिहास , वैदयकीय इतिहास हा वैयक्तिक शैक्षणिक कार्यक्रम राबवण्यासाठी महत्वाचा असतो.

1. मूल्यमापन :-

मूल्यमापन करत असताना विकासाच्या क्षेत्राचे [कारक , संवादात्मक , सामाजिक , बौद्धिक , व्यवसायिक] विश्लेषण करून आधार रेखा [Base Line] काढणे गरजेचे असते. जेणे करून मुलाची गरजा , क्षमता व उणिवा समजणे सोपे होईल. समस्या वर्तन आहे की नाही या बदल माहिती मिळवणे. परिणाम कारक अशी विशिष्ट अशी कृती मुलांना करू देणे व व कुठल्याही प्रकारे सूचना व मदत न करता निरीक्षणातून वस्तुनिष्ठ विचार पद्धतीप्रमाणे त्या कृतीची नोंद करणे. आधाररेखा काढणे म्हणजे मुलांच्या विशिष्ट कृती मध्ये मुलाची सध्याची पातळी बघणे होय.

2. वैयक्तिक शैक्षणिक कार्यक्रमाचे नियोजन :-

मूल्यमापना द्वारे ध्येय आणि उद्दीष्ट ठरवणे , उद्दीष्ट साध्य करण्यासाठी कार्य विश्लेषण करणे, कालावधी ठरवणे, अध्यापन पद्धती ,युक्ति,तंत्र ठरवणे , शैक्षणिक साहित्य साधन , शिक्षक व पालकांची भूमिका ठरवणे.

ध्येय Goal :- ध्येय हे दिर्ग काळासाठी असते. "पूर्ण निरीक्षण परीक्षण केल्यानंतर मुलांची क्षमता , वय, लिंग, कृतीची उपयुक्तता लक्षात घेऊन एखादे विशिष्ट वर्तनाची/ कृतीची केलेली निचीती म्हणजे ध्येय होय. ध्येय दीर्घ काळ म्हणजे साधारणता ९ महीने ते १ वर्षात पूर्ण होईल असे असावे असावे.

उद्दीष्ट Objective :- ध्येय संपादन करण्यासाठी आवश्यक त्या वर्तनाचे / कृतींचे टप्प्या प्रमाणे केलेले लहान भाग होय. उद्दिष्ट लघु काळ म्हणजे साधारणता ३ महीने कालावधीचे असावे.

3. वैयक्तिक शैक्षणिक कार्यक्रम राबवणे :-

तयार केलेला कार्यक्रम प्रत्यक्ष कृतीतून राबवणे यात शिक्षक व पालक यांची महत्वाची भूमिका असते.

4. मूल्यांकन Evaluation :-

कार्यक्रम राबवल्या नंतर मुलांनी वर्तन / कृती कितपत आत्मसात केली ते पाहणे म्हजेच मूल्यांकन होय.